

Oryginalna praca badawcza

Andrzej Pieczywok

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

Bydgoszcz

a.pieczywok@wp.pl

STYLIZACJA BEZPIECZEŃSTWA CZŁOWIEKA W ŚRODOWISKU SPOŁECZNYM

THE STYLIZATION OF PERSONAL SAFETY IN SOCIAL ENVIRONMENTS

Zarys treści: Obecne czasy niosą ze sobą ogromny ładunek różnorodnych zdarzeń, bowiem wiek XXI jest okresem wielkich przemian i ogromnego postępu w różnych sferach życia człowieka. W związku z nawarstwiającymi się zagrożeniami społecznymi i cywilizacyjnymi zmniejsza się poczucie bezpieczeństwa wielu środowisk i grup społecznych. Dlatego też stylizacja bezpieczeństwa człowieka może znacznie pomóc w przeciwdziałaniu zagrożeniom. Uświadomienie rodzajów i możliwości zagrożeń, szeroko pojęta profilaktyka oraz racjonalne wychowanie we wszystkich możliwych płaszczyznach życia ludzkiego powinny przyczynić się do marginalizacji zjawisk kryzysowych i patologicznych.

Słowa kluczowe: zagrożenia, bezpieczeństwo, stylizacja, kultura bezpieczeństwa, edukacja dla bezpieczeństwa

Key words: threats, safety, stylization, safety culture, safety education

Wstęp

Człowiek funkcjonuje w wielu środowiskach i przestrzeniach społecznych. W każdej chwili jest narażony na rozmaite zagrożenia, które mogą występować w różnych miejscach, m.in. w szkole, na uczelni, podczas wykonywania pracy zawodowej, w czasie wolnym, w podróży itp. Zagrożenia te mogą być splotem różnych niekorzystnych sytuacji, nieszczęść, ale także wynikać z celowego działania. Wśród wielu czynników współcześnie zagrażających ludziom należy wymienić przyczyny wewnętrzne (zależne od człowieka) i zewnętrzne (od niego niezależne). Bezpieczeństwo jest istotne dla każdej osoby, bez względu na wiek. Wiąże się ono z relacjami

uczuciowymi, przywiązaniem, bezpośrednim i stałym kontaktem z bliskimi osobami, przynależnością, wsparciem, przekonaniem o posiadaniu kogoś, kto ochroni przed zagrożeniami. Jego brak prowadzi do poczucia osamotnienia lub zaburzenia osobowości.

Poczucie bezpieczeństwa ma ścisły związek z czynnikami zewnętrznymi, czyli tym wszystkim, co zagraża rozwojowi człowieka, a jest zupełnie od niego niezależne – począwszy od barier architektonicznych w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością, poprzez wzrost patologii społecznych, aż po fizyczne i psychiczne zagrożenia egzystencji¹.

Powszechnie przyjmuje się, że zagrożeniem bezpieczeństwa społeczeństw będzie:

[...] taki splot zdarzeń wewnętrznych lub w stosunkach międzynarodowych, w którym z dużym prawdopodobieństwem może nastąpić ograniczenie lub utrata warunków do niezakłóconego bytu i rozwoju wewnętrznego bądź naruszenie lub utrata suwerenności państwa oraz jego partnerskiego traktowania w stosunkach międzynarodowych – w wyniku zastosowania przemocy politycznej, psychologicznej, ekonomicznej, militarnej itp.²

Uzupełnieniem tej definicji jest stanowisko Jerzego Stańczyka, który uważa, że zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego stanowi działanie lub ciąg wydarzeń, które:

- zagrażają drastycznie i w stosunkowo krótkim okresie jakości życia mieszkańców danego państwa,
- niosą ze sobą istotne zagrożenie ograniczenia możliwości dokonywania wyborów politycznych przez rząd państwa lub prywatne instytucje pozarządowe (osoby prywatne, grupy, korporacje) w ramach danego państwa³.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się wiele różnych rodzajów zagrożeń, m.in. militarne i niemilitarne. Jednym z zagrożeń niemilitarnych jest wypadkowość w pracy zawodowej, na drodze czy w innym miejscu publicznym.

Zagrożenia wywołane przez człowieka mogą wynikać z różnych źródeł. Po pierwsze, z nieprawidłowego zachowania się pracownika, lekceważenia zagrożenia oraz poleceń służbowych, niedostatecznej koncentracji uwagi na wykonywanej czynności, zaskoczenia niespodziewanym zdarzeniem, z pośpiechu itp. Po drugie, zagrożenia mogą być wywołane oddziaływaniem negatywnych czynników psychofizycznych, co może znacznie pogarszać stan zdrowia pracownika, zmniejszyć jego wydajność, a nawet spowodować choroby. Kolejnym ich źródłem może być tzw. społeczne środowisko pracy (złe stosunki interpersonalne panujące w przedsiębiorstwie):

Przemoc, agresja, szantaż emocjonalny, słowne obelgi, rasizm, mobbing, molestowanie seksualne prowadzić mogą do chorób fizycznych i psychicznych. Depresje, zabu-

¹ *Zewnętrzne i wewnętrzne aspekty bezpieczeństwa indywidualnego i zbiorowego*, www.us.edu.pl/zewnetrzne-i-wewnetrzne-aspekty-bezpieczenstwa-indywidualnego-i-zbiorowego (dostęp: 20.06.2017).

² S. Dworecki, *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, Warszawa 2001, s. 61.

³ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 24.

zenia koncentracji, stany lękowe, nerwice, myśli samobójcze – to tylko niektóre z dolegliwości towarzyszących dręczeniu osoby w miejscu pracy. Rezultatem długotrwałego napięcia bywają ponadto choroby serca, układu krążenia, żołądka lub jelit, duszności, bóle głowy, a często permanentna bezsenność⁴.

Do czynników zagrażających bezpieczeństwu człowieka badacze zaliczają również:

[...] brak stabilności i możliwości przewidzenia sytuacji, nienormalność sytuacji życiowej; brak uznania, akceptacji i życzliwości; antycypowanie braku pomocy, oparcia i solidarności; niedoznawanie przyjaźni, brak kolegów i przynależności do podmiotów znaczących; świadomość ograniczoności własnych możliwości w zakresie ochrony swych dóbr; poczucie złej perspektywy i istnienia zagrożeń; brak powodzenia w życiu i działalności; brak sprawiedliwości, ładu i porządku; [chorobę], stany traumatyczne; nagłe zerwanie więzi z osobami bliskimi; poczucie utraty podstaw egzystencji; [ostrą rywalizację] o utrzymanie godziwego statusu społecznego; przemoc, [agresję] i gwałt ze strony ludzi; ujemne, katastroficzne zjawiska przyrodnicze⁵.

Wojciech Oleszak zwraca uwagę na kolejny aspekt analizowanej problematyki:

Ludzkie zachowania w dużej mierze determinują aktualny i przyszły stan bezpieczeństwa. Najistotniejszą kwestią związaną z zapobieganiem i minimalizacją szkód jest umiejętność dostrzegania istniejących zagrożeń, podejmowania działań je minimalizujących i jednocześnie uświadomienie sobie powodowanych przez nie potencjalnych skutków⁶.

Obecnie trudno byłoby wskazać obszar, w którym kwestia zagrożeń i bezpieczeństwa nie odgrywałaby istotnej roli. Bezpieczeństwo jest jedną z podstawowych potrzeb człowieka wyszczególnionych w tzw. piramidzie potrzeb Abrahama Masłowa⁷. Bezpieczeństwo bywa też rozumiane jako stan psychiczny lub prawny, w którym jednostka ma poczucie pewności, oparcie w drugiej osobie lub w sprawnie działającym systemie prawnym⁸. Wyróżnia się „brakiem ryzyka utraty czegoś dla podmiotu szczególnie cennego – życia, zdrowia, pracy, szacunku, uczuć, dóbr materialnych i dóbr niematerialnych”⁹. Spełnienie fundamentalnej potrzeby bezpieczeństwa wraz z zaspokojeniem potrzeb fizjologicznych wpływa na motywację wewnętrzną człowieka. Dlatego jednym z ważnych obszarów działań przeciwdziałających zagrożeniom człowieka jest proces stylizacji jego bezpieczeństwa.

Celem niniejszego artykułu jest zdefiniowanie pojęcia stylizacji bezpieczeństwa człowieka, procesów i nośników tworzących jego istotę, a także roli i znaczenia w kształtowaniu poczucia bezpieczeństwa.

⁴ W. Oleszak, *Kultura bezpieczeństwa w środowisku pracy*, „Edukacja Humanistyczna” 2012, nr 1 (26), s. 183.

⁵ M. Winiarski, *Dialog i jego konteksty społeczno-edukacyjne*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2015, nr 2, s. 41.

⁶ W. Oleszak, *Kultura bezpieczeństwa...*, s. 182.

⁷ A. Maslow, *A Theory of Human Motivation*, „Psychological Review” 1943, vol. 50, s. 370–396.

⁸ B. Dunaj, *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 2, Warszawa 2001, s. 92.

⁹ *Stan, perspektywy i rozwój ratownictwa kultury fizycznej i sportu*, red. M. Napierała, A. Skaliy, W. Żukow, Bydgoszcz 2013, s. 117.

Pojęcie stylizacji bezpieczeństwa i jej interdyscyplinarna kontekstowość

Pojęcie stylizacji w naukach o bezpieczeństwie nie było do tej pory obecne. Termin ten dość często występuje i nadaje sens pewnemu działaniu w innych dyscyplinach naukowych i obszarach funkcjonowania człowieka, np. w historii, filologii, poezji, modzie itp. Mówiąc o stylizacji, należy przede wszystkim mieć na uwadze bezpieczeństwo osobiste. Najczęściej w ujęciu leksykalnym i słownikowym stylizacja oznacza świadome nadanie wypowiedzi – za pomocą odpowiednio dobranych środków językowych – cech charakterystycznych dla stylu innego niż ten, który jest właściwy dla danego tekstu. Stylizacja polega więc na naśladowaniu pewnych wzorców, którymi mogą być język właściwej epoki historycznej, określone środowisko społeczne, wybrany pisarz lub konkretny utwór. Efekt osiąga się nie przez odwzorowanie wszystkich cech danego języka lub stylu, lecz przez wybór jego cech najbardziej typowych. Stylizacja może obejmować cały proces tworzenia utworu lub tylko pewne jego fragmenty, np. dialogi. Celem stylizacji jest wprowadzenie odbiorcy w atmosferę opisywanej epoki lub środowiska; może być ona wykorzystywana w różnych gatunkach literackich i pełnić w nich różne funkcje.

Uwzględniając kontekst znaczeniowy stylizacji, można zauważyć jej liczne związki z bezpieczeństwem człowieka. Szczególnie widoczne jest to w takich obszarach dostrzegania bezpieczeństwa, jak: kultura bezpieczeństwa, jego aksjologia, psychologia zagrożeń, socjologia bezpieczeństwa czy też edukacja dla bezpieczeństwa.

Stylizacja bezpieczeństwa człowieka związana jest głównie z takimi procesami, jak: wychowanie, socjalizacja, inkulturacja.

Wychowanie to: świadomie organizowana działalność społeczna, oparta na stosunku wychowawczym między wychowankiem a wychowawcą, której celem jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka¹⁰.

Zmiany te obejmują:

- stronę poznawczo-instrumentalną, związaną z poznaniem rzeczywistości i umiejętnością oddziaływania na nią, [...]
- stronę emocjonalno-motywacyjną, która polega na kształtowaniu stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonań i postaw, układu wartości i celu życia¹¹.

Działalność człowieka zmierzająca do rozwijania sfery kierunkowej osobowości nazywana jest wychowaniem. Natomiast te działania ludzkie, które zmierzają do rozwijania sfery instrumentalnej osobowości człowieka, nazywane są nauczaniem. W zakres pierwszej sfery (kierunkowej) wchodzi m.in.: poglądy, opinie, sądy, nastawienia, motywy, normy, zasady, wartości, wzory i ideały. W zakres drugiej sfery (instrumentalnej) wchodzi m.in.: wiedza, umiejętności, sprawności, nawyki, zdolności, zainteresowania, procesy poznawcze (mowa, myślenie, pamięć, uwaga, wrażenia, spostrzeże-

¹⁰ Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, s. 462–463.

¹¹ Tamże.

nia, wyobrażenia), operacje umysłowe (analiza, synteza, uogólnianie, abstrahowanie, wnioskowanie, wyjaśnianie).

Mówiąc o wychowaniu, należy mieć na myśli intencjonalne działanie jednego człowieka wobec drugiego, mające na celu kształtowanie, modyfikowanie i rozwój jego osobowości, ukierunkowane poprzez przyjęty i akceptowany ideał wychowawczy. Tak określone wychowanie jest obiektywnie opisanym działaniem, niezależnie od podstaw aksjologicznych czy ideologicznych. Wychowanie okaże się zatem skuteczne wtedy, gdy będzie prowadzić do realizacji tego ideału i wyprowadzonych zeń celów, niezależnie od tego, jaka jest ich treść i jak są one sformułowane¹². Wychowanie jest więc obszarem działalności pedagogicznej o dość szeroko rozumianym zakresie złożoności, którego cel stanowi przede wszystkim wywołanie zamierzonych zmian w cechach osobowych człowieka, przy czym zmiany te obejmują:

[...] zarówno stronę poznawczo-instrumentalną, związaną z poznaniem rzeczywistości i umiejętnością oddziaływania na nią, jak i stronę aksjologiczną, która ma za zadanie ukształtowanie stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonań i postaw, układu wartości i celu życia¹³.

Najogólniej przez socjalizację rozumie się podstawowy i wielostronny proces wprowadzania jednostki w „obiektywny świat” społeczeństwa lub jakiejś części tego społeczeństwa. Dzięki socjalizacji jednostka jest wyposażana w modele i wzory działania pozwalające jej zachować się stosownie do konwencji i norm tego społeczeństwa¹⁴.

Socjalizacja pierwotna jest pierwszą fazą, w której człowiek w swoim dzieciństwie staje się członkiem społeczeństwa w ramach wzajemnego oddziaływania dziecka i jego rodziców. Socjalizacja wtórna odnosi się do późniejszego procesu, w którym jednostka uprzednio socjalizowana wchodzi w nowe etapy „obiektywnego świata” konkretnego społeczeństwa (np. przygotowanie do określonego zawodu)¹⁵.

Przez inkulturację natomiast rozumie się proces wchodzenia przez człowieka w życie kulturalne danego społeczeństwa, czyli wrastanie w charakterystyczną dla niego kulturę. Dzięki temu jednostka staje się nosicielem jego kultury. Ma to związek z takimi elementami, jak: zwyczaje, tradycje czy obrzędowość. Inkulturacja jest asymilacją dorobku kulturowego danego narodu, państwa, społeczności lokalnej.

Powyższe trzy procesy, które mają wpływ na stylizację bezpieczeństwa człowieka, uświadamiają, że pojęcie to posiada wymiar interdyscyplinarny. Odnaleźć można tu związki nie tylko z securitologią, ale także z pedagogiką bezpieczeństwa, psychologią zagrożeń, socjologią bezpieczeństwa, prakseologią czy też aksjologią i antro-

¹² Por. P. Petrykowski, *Podstawy teorii wychowania. Wprowadzenie w problematykę*, Włocławek 2003, s. 21.

¹³ Zob. W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1981, s. 347–348.

¹⁴ A. Koperek, *Socjalizacja jako społeczno-wychowawczy proces integracji jednostki ze społeczeństwem*, „Pedagogika Katolicka” 2011, nr 1, s. 261.

¹⁵ *Słownik katolickiej nauki społecznej*, red. W. Piwowarski, Warszawa 1993, s. 155.

pologią bezpieczeństwa. Nośnikami wpływającymi na jakość stylizacji bezpieczeństwa człowieka są istotne punkty odniesienia, jak wartości, normy, postawy, więzi, środowisko, osobowość, zagrożenia, poczucie bezpieczeństwa itp.

Uwzględniając procesy i nośniki obejmujące pojęcie stylizacji, można na ich podstawie ostatecznie sformułować jej definicję: stylizacja bezpieczeństwa jest świadomym i celowym oddziaływaniem człowieka na środowisko społeczne, jej celem jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości, zachowaniu i postępowaniu człowieka poprzez kształtowanie właściwych postaw, naśladowanie pożądanych wzorów zachowania w różnych sytuacjach trudnych i kryzysowych. Stylizacja bezpieczeństwa człowieka ma znaczący wpływ na formowanie i doskonalenie osobowości poprzez relacje z otoczeniem (innymi ludźmi). Jest ona konkretnym działaniem osoby, a proces jej interioryzacji następuje poprzez obserwację, aktywne uczestniczenie, przekaz, doskonalenie umiejętności, naśladownictwo (odwzorowanie) itp. Stylizacja bezpieczeństwa człowieka związana jest z jego działaniem, aktywnością i odpowiednimi zachowaniami. Efektem tego są przekonania, oczekiwania i przewidywania, motywy, myślenie oraz emocjonalne elementy czy mechanizmy osobowości. Zwraca się jednocześnie uwagę, że zachowania dotyczące wyboru i decyzji mogą mieć charakter nawykowy (efekt socjalizacji), reaktywny (odpowiedź na wymagania społeczne, edukację) lub czynności intencjonalnych (zachowania celowe, uwarunkowane wiedzą i świadomością dotyczącą zagrożeń).

Stylizacja pojawia się we wszystkich fazach znaczeniowych kultury bezpieczeństwa. Występuje ona w świadomości człowieka, czyli myśleniu o bezpieczeństwie, w systemie prezentowanych wartości, odpowiedzialności, także demaskowaniu wszelkich zagrożeń. Stylizacja pojawia się także w kolejnej fazie kultury bezpieczeństwa, czyli w odczuwaniu bezpieczeństwa, a więc w obszarze wyrażanych emocji (lęk, strach, zadowolenie, spokój itp.), wiedzy na temat bezpieczeństwa, posiadanych zdolności. Stylizację widać także w fazie reagowania na konkretną sytuację kryzysową, czyli jest ona powiązana z umiejętnościami zachowania się, postawami, przestrzeganiem norm.

Ważnym celem stylizacji bezpieczeństwa jest kształtowanie kultury bezpieczeństwa, która ogniskuje indywidualne dyspozycje człowieka w zderzeniu z zagrożeniami strukturalnymi. Kultura bezpieczeństwa implikuje określony „bezpieczny” sposób (tryb) życia, na który składają się codzienne, najczęściej bezrefleksyjne czynności będące wynikiem „świadomości praktycznej” oraz twórcze działania będące skutkiem „świadomości refleksyjnej”. Te dwa wymiary świadomości sformułował Anthony Giddens, wprowadzając pojęcie bezpieczeństwa ontologicznego. Oba rodzaje świadomości wyznaczają dwie sfery pojmowania bezpieczeństwa podmiotu. Z jednej strony można powiedzieć, że bezpieczeństwo jest budowane przez powtarzalność czynności i przewidywalność otoczenia społecznego, z drugiej – bezpieczeństwo to wykraczanie poza praktyczną powtarzalność i zdolność do twórczego przekształcania siebie i otoczenia. Świadomość praktyczna odzwierciedla tendencje do upraszczania i klasyfikowania rzeczywistości, dzięki temu podmiot unika sytuacji trudnych, związanych z ciągłą analizą uwarunkowań otoczenia¹⁶. Jak zauważa Hanna Mamzer:

¹⁶ Bezpieczeństwo ontologiczne to poczucie stabilności trwania w warunkach „społecznej powtarzalności”, rutyny i egzystencjalnego schematu. A. Giddens utożsamia ten termin z niedyskur-

Kluczowym procesem w utrzymaniu poczucia bezpieczeństwa przez długi czas była uznawana możliwość dokonywania trafnych przewidywań co do przyszłych, zachodzących w świecie zewnętrznym stanów rzeczy. O potencjale dostępnej trafności decyduje możliwość wykrycia rutynowości zachowań i rytuałów społecznych¹⁷.

Zakłócenie schematów codziennego postrzegania i działania rodzi lęk i uaktywnia świadomość refleksyjną. Zatem poznawczy, schematyczny i przewidywalny status podmiotu we wspólnocie społecznej jest ontologicznym fundamentem w procesie kształtowania bezpieczeństwa. „Świadomość praktyczna – twierdzi A. Giddens – jest poznawczym i emocjonalnym oparciem dla właściwego wielu aspektom ludzkiej działalności w każdej kulturze poczucia bezpieczeństwa ontologicznego”¹⁸. Tak rozumiane bezpieczeństwo personalne znajduje swoje odbicie w procesie edukacyjnym w co najmniej trzech aspektach: praktycznym, twórczym i syntetycznym.

Stylizacja bezpieczeństwa człowieka jest dość mocno osadzona w aksjologii. Problematyka wartości to dla bezpieczeństwa jedno z centralnych zagadnień. Poszukuje ona we współczesnej filozofii wiedzy o świecie wartości człowieka i sensie jego życia¹⁹. Są one podstawą budowania i organizowania życia społecznego. Wynika to z faktu, że wartości regulują wszystkie sfery życia jednostki i społeczeństwa. „Wartości są więc niejako źródłem i nośnikiem życia społecznego. Wydaje się, że dla człowieka jako istoty społecznej, a więc i dla struktur społecznych, które on tworzy, nie ma sfery, która byłaby aksjologicznie obojętna”²⁰. Wartości są fundamentem, na którym jest posadowiona „budowla” w postaci wychowanego człowieka.

Aksjologia usiłuje odpowiedzieć na pytanie, jakie obiekty i ze względu na co ujmujemy się jako posiadające wartość, albo jakie są przyczyny trwałości niektórych wartości oraz ich historycznej zmienności. Dziedzina ta zajmuje się takimi wartościami, jak: dobro, szczęście, prawda, piękno, wolność, sprawiedliwość czy uczciwość. O wartościach mówi się zazwyczaj jako o właściwościach wyłącznie dodatnich, lecz zdarza się rozciągać to pojęcie na zjawiska ujemne, na przykład seksualność człowieka jest wartością i antywartością. Decyduje o tym człowiek na mocy swojej wolnej woli. Jest to uzależnione od tego, czy oddanie siebie jest wyrazem miłości do drugiej osoby, czy fizycznego wyżycia się.

W aksjologii na ogół stwierdza się, że wartość jest czymś pierwotnym, niedefiniowalnym. Wartości istnieją niezależnie od świadomości człowieka. Powszechnie funkcjonują różne określenia tego pojęcia, według których wartością jest: 1) to, co cenne; 2) to, co zgodne z naturą; 3) to, czego chcemy; 4) to, czego pożądamy; 5) to, co zaspokaja potrzeby; 6) to, co dostarcza zadowolenia, przyjemności; 8) to, co lepiej, żeby było, niż nie było; 9) to, co obowiązuje; 10) to, co domaga się istnienia.

---

sywną świadomością praktyczną. Jak zauważa wspomniany autor: „Poczucie wspólnej rzeczywistości ludzi i rzeczy jest mocne i kruche zarazem wobec codziennego obcowania z ludźmi, które są wytwarzane i odtwarzane przez zwykłych uczestników życia społecznego”. A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, przeł. A. Szulżycka, Warszawa 2001, s. 51.

¹⁷ H. Mamzer, *Poczucie bezpieczeństwa ontologicznego. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*, Poznań 2008, s. 23.

¹⁸ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość...*, s. 51.

¹⁹ Zob. W. Brezinka, *Wychowywać dzisiaj*, przeł. H. Machoń, Kraków 2007, s. 169 i n.

²⁰ M. Cichosz, *Aksjologiczny wymiar życia społecznego w ujęciu pedagogiki społecznej*, [w:] *Wychowanie chrześcijańskie a kultura*, red. M. Nowak, T. Ożóg, Lublin 2000, s. 81.

Na ogół przyjmuje się, że termin „wartość” stanowi podstawową kategorię aksjologii (nauki o wartościach). System i hierarchia wartości cechują każdą kulturę. Są one uzależnione od: przeszłości historycznej, tradycji narodowych tworzących daną kulturę, będących spuścizną minionych pokoleń, warunków społeczno-ekonomicznych, stosunków międzyludzkich i własnościowych, systemu sprawowania władzy. Człowiek żyje w świecie różnych wartości. Jego życie polega na nieustannym dokonywaniu wyborów. Dzisiaj zwraca się dużą uwagę na potrzebę „edukacji aksjologicznej”, prowadzącej do świadomego wybierania przez ludzi wartości i określania ich hierarchii jako podstawy konstruowania własnej filozofii życiowej, aspiracji zawodowych i preferowanych stylów życia²¹.

W stylizacji bezpieczeństwa człowieka odradza się dążenie do odczytywania i poszukiwania wartości uniwersalnych, silnie zakorzenionych w tradycji humanistycznej, w doświadczeniu ludzkim. Wśród nich szczególne miejsce zajmują m.in.: prawo do życia i wolności, podmiotowość i tożsamość człowieka, swobody obywatelskie, życie wolne od zagrożenia wojną, demokracja, pluralizm polityczny i światopoglądowy, tolerancja, godziwy poziom życia duchowego i materialnego, możliwości samorealizacji, rodzina, praca, edukacja, zdrowie i jego ochrona²². Do ogólnoludzkich wartości należą ponadto: godność (wyraża poziom postępowania, poniżej którego zejść nie można, bo wtedy przestaje się być człowiekiem), odpowiedzialność, rozumność, bezpieczeństwo i prawa człowieka, rozwój, natura, solidarność, dobra wspólne, równość, szczerłość, uczciwość, sprawiedliwość, kontemplacja, samorządność, autonomia, patriotyzm, pokój, wiedza²³.

Stylizacja bezpieczeństwa ma swe źródła w psychologii zagrożeń, szczególnie w obszarze osobowościowym człowieka. Są to głównie zaburzenia potrzeb bezpieczeństwa i stabilizacji (por. koncepcję potrzeb A.H. Masłowa). Zakłócenia realizacji tych potrzeb, zdaniem znawców przedmiotu, prowadzą m.in. do obniżenia poczucia sensu życia, czego konsekwencjami mogą być nerwice natręctw, redukcja potrzeb wyższego rzędu w zakresie koncentrowania się na sprawach związanych z poczuciem porządku i ładu, tendencja do oparcia się na kims (lub na czymś) mającym znamiona trwałości. Psychiatrzy wśród nieprawidłowych cech i nieadekwatnych postaw ludzi doświadczających nerwicy wymieniają m.in.: płytkość uczuciową, sztywność, niepewność, zależność od innych, wrażliwość, bierność, uległość, dominację, agresywność. Cechy te zwiększają prawdopodobieństwo tego, że ludzie je przejawiający są skłonni do odbierania różnych sytuacji jako trudne²⁴.

Charakteryzując czynniki osobowościowe, które są dość mocno związane ze stylizacją bezpieczeństwa człowieka, należy zwrócić również uwagę na inne determinanty zachowań niekorzystnych dla życia i zdrowia, określanych jako antyzdrowotne czy nawet ryzykowne (palenie tytoniu, sięganie po alkohol lub środki narkotyczne itp.)²⁵.

²¹ A. Pieczywok, *Degradacja aksjologicznej kultury bezpieczeństwa człowieka*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2011, nr 2, s. 186.

²² T. Lewowicki, *Przemiany oświaty. Szkice o ideach i praktyce edukacyjnej*, Warszawa 1994, s. 22.

²³ K. Denek, *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998, s. 30 i n.

²⁴ S. Leder, *Nerwice*, [w:] *Psychiatria – podręcznik dla studentów*, red. A. Bilikiewicz, Warszawa 1998, s. 285–286.

²⁵ M. Gruszczyńska, M. Bąk-Sosnowska, R. Plinta, *Zachowania zdrowotne jako istotny element aktywności życiowej człowieka. Stosunek Polaków do własnego zdrowia*, „Hygeia Public Health” 2015, nr 50 (4), s. 560.

Wśród cech osobowości sprzyjających tym zachowaniom wymienia się: niedojrzałość emocjonalną, niską odporność na stres, nadmierną zależność od innych, trudności w wyrażaniu uczuć, wysoki poziom niepokoju, poczucie izolacji, niską samoocenę itp.²⁶

Nieradzenie sobie z tymi determinantami sprzyja zaburzeniom osobowości. Przykładem może być tu osobowość chwiejna emocjonalnie o typie impulsywnym, bądź tzw. osobowość pograniczna, osobowość lękowa czy osobowość zależna²⁷. Tak więc charakterystycznymi cechami *osobowości impulsywnej* są przede wszystkim: chwiejność emocjonalna (szczególnie niestałość i nieprzewidywalna zmienność nastroju), drażliwość, tendencja do gwałtownych wybuchów negatywnych emocji (złości, gniewu, nienawiści) czy też uwielbienia, ujawnianie zachowań, które mogą zagrażać otoczeniu. Z kolei specyfika *osobowości pogranicznej* polega na niezdolności do kontrolowania własnych emocji oraz impulsywności, skłonności do gwałtownych zachowań, które stanowią często źródło konfliktów z innymi ludźmi, stałym doświadczaniu poczucia pustki wewnętrznej, skłonności do zachowań autodestrukcyjnych, powtarzających się próbach samobójczych, zaburzeniach tożsamości, w pozornie dobrym przystosowaniu do życia społecznego. *Osobowość lękowa* (unikająca) charakteryzuje się m.in.: dominującym poczuciem napięcia, niepokoju, lęku, poczuciem małej wartości, nadmierną wrażliwością na oceny ze strony innych, co sprzyja ograniczaniu interakcji społecznych i zawężaniu grona znajomych ze względu na obawę przed dezaprobatą. Natomiast wśród głównych cech *osobowości zależnej* wymieniane są przede wszystkim: bierne podporządkowywanie się innym, unikanie odpowiedzialności za własne działania, poczucie bezradności, niekompetencji, wycofywanie się, nieradzenie sobie ze stresem²⁸.

Stylizacja bezpieczeństwa człowieka w aspekcie osobowościowym ma wpływ na inne czynniki powodujące podjęcie i utrzymanie danego zachowania się w sytuacji trudnej czy kryzysowej. Dlatego też zachowanie człowieka, jego zmiana w wyniku tego procesu może przebiegać w kilku fazach, jakimi są: nieświadomość zagrożenia (stan, w którym człowiek nie jest świadomy szkodliwości danego zachowania), brak zaangażowania (istnienie świadomości szkodliwości zachowania przy jednoczesnym braku reakcji), podejmowanie decyzji o działaniu (analiza zysków i strat dotyczących podejmowanej decyzji o zmianie zachowania), podjęcie decyzji o braku zmiany zachowania lub podjęcie decyzji o zmianie zachowania i następujące po tym działanie (inicjacja zachowania) oraz utrzymywanie działania²⁹.

Należy podkreślić, że budowanie tożsamości w obecnych warunkach jest nieporównywalnie trudniejsze niż w czasach przeszłych. Człowiek dawnych społeczeństw miał silne oparcie w tradycji. Jego świat dawał mu schronienie w kulturze, a zawarte w nim odpowiedzi na egzystencjalne pytania ofiarowały poczucie względnego bezpieczeństwa. Natomiast nowoczesny podmiot – jak pisze Chantal Delsol – uznał się za demiurga. Współczesna jednostka, odrzucając istniejące dotąd pewniki, utraciła

²⁶ Tamże.

²⁷ A. Jakubik, *Zaburzenia osobowości*, [w:] *Psychiatria...*, s. 285-286.

²⁸ Tamże. Por. A. Pieczywok, *Degradacja aksjologicznej kultury bezpieczeństwa człowieka...*, s. 195.

²⁹ A. Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*, przeł. J. Kowalczevska, J. Radzicki, Warszawa 2007, s. 17.

jednocześnie dotychczasowe schronienie i stanęła twarzą w twarz ze sprzecznościami egzystencji. Wierzy jednocześnie, że jest:

[...] źródłem wszystkich odpowiedzi i pytań, że sama wybiera swoje odniesienia. Sądzi, że nie potrzebuje już żadnego świata kulturowego, a raczej jej świat kulturowy sprowadza się do jej zachowań, poglądów, definicji, które wynajduje, kiedy są jej potrzebne, i które odrzuca, kiedy myśli, że ich czas już przeminął. Współczesna jednostka, która nie może nic o sobie powiedzieć, jest kontekstem bez tekstu. Ulega wielkiej młodości pokusie, aby żyć samą tylko wolnością, czystą formą bez treści³⁰.

Stylizacja w socjologii bezpieczeństwa jest związana z jakością relacji pomiędzy osobami, grupami społecznymi, więziami, postawami, zaufaniem, poziomem ryzyka i empatii.

Nie ulega wątpliwości, że tym, co odróżnia od siebie wielkie grupy ludzi, jest kultura, a w niej głównie wartości, wierzenia, instytucje i struktury społeczne³¹, ale także sposoby myślenia i działania przejawiające się w różnych sytuacjach, również w sytuacjach deficytu bezpieczeństwa, w sytuacjach kryzysowych. To właśnie działania i współdziałania różnych podmiotów mają szczególne znaczenie w okresie poprzedzającym sytuację traumatyczną, w trakcie przesilenia kryzysowego, ale także w okresie późniejszym. Są to istotne elementy, a zarazem wyznaczniki stylizacji bezpieczeństwa.

Problematyka bezpieczeństwa człowieka jest zależna nie tylko od wielorakich i złożonych uwarunkowań otoczenia, ale także od immanentnych odczuć, przekonań czy umiejętności oceny i stopnia rozumienia tychże zachodzących w środowisku zewnętrznym przemian, jak również od umiejętności racjonalnego radzenia sobie z odczuwanymi trudnościami.

Na znaczenie społecznego charakteru stylizacji bezpieczeństwa człowieka w sferach normatywnej i aksjologicznej wskazują Henryk Domański, Krystyna Janicka, Alicja Firkowska-Mankiewicz i Aleksander Titkow. Autorzy ci, na podstawie przeprowadzonej analizy procesu transformacji w naszym kraju, dostrzegają, że charakterystyczną cechą obecnego społeczeństwa jest „brak reguł” dotyczący makrostruktur społecznych rodzin, a nawet zauważalny wśród jednostek realizujących indywidualne strategie życiowe. Brak stabilnych reguł daje o sobie znać we wszystkich sferach życia społecznego, ale – według tych autorów – równie niekorzystnym zjawiskiem jest także „[...] drastyczna odmienność reguł nowo wprowadzanych, co powoduje, że wolność i demokracja stały się czynnikami stresującymi i zagrażającymi samoocenie i poczuciu kontroli nad własnym życiem”³².

³⁰ Ch. Delsol, *Esej o człowieku późnej nowoczesności*, przeł. M. Kowalska, Kraków 2003, s. 68–73, 93. Por. A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej możliwości oddziaływania na człowieka*, „Zeszyty Naukowe WSA w Łomży” 2014, nr 55, s. 70–71.

³¹ Tamże, s. 41–48.

³² H. Domański, A. Firkowska-Mankiewicz, K. Janicka, A. Titkow, *Spoleczeństwo bez reguł*, [w:] *Spoleczeństwo w transformacji. Ekspertyzy i studia*, red. A. Rychard, M. Federowicz, Warszawa 1993, s. 144.

Badacze nazywają nowe czasy „społeczeństwem wiedzy” (Peter Drucker)³³, „społeczeństwem sieciowym” (Manuel Castells)³⁴, „erą świadomości systemowej” (Don Tapscott)³⁵ oraz „erą suwerenności osobistej” (Charles Handy)³⁶. Najważniejsze skutki tych zmian, zauważalne w wysoko rozwiniętych krajach, to m.in.: wzrost znaczenia wiedzy i talentu, powstawanie społeczeństwa sieciowego, globalizacja, zwiększenie wolności i niezależności człowieka oraz samodzielnego kształtowania przez niego swego życia, jak również nowe możliwości w zakresie uczenia się i nauczania.

Peter Senge stworzył model organizacji uczącej się, którego komponentami są dyscypliny, czyli ścieżki prowadzące do pozyskania pewnych umiejętności lub kompetencji. Zauważa on, że tym, co zasadniczo różni organizacje uczące się od tradycyjnych opartych na autorytecie i odgórnym sterowaniu, jest mistrzostwo osiągnięte w pięciu podstawowych dyscyplinach, do których zalicza: mistrzostwo osobiste, modele myślowe, budowanie wspólnej wizji przyszłości, zespołowe uczenie się, myślenie systemowe³⁷.

Rzeczywistość społeczna początku XXI wieku jest wyzwaniem dla wielu jej badaczy i obserwatorów. Próbuje ją opisać na wiele sposobów, poszukują nowych metafor, analizują skutki zachodzących zmian i coraz częściej dochodzą do wniosku, że owe zmiany są wyjątkowo dynamiczne, a zatem trudne do przewidzenia. Należy się bliżej przyjrzeć niektórym próbom opisu świata społecznego i zmaganiom badaczy, nakierowanym na odnalezienie związku socjologii bezpieczeństwa z pojęciem stylizacji.

Jednym z najbardziej konsekwentnych badaczy współczesnych społeczeństw był Zygmunt Bauman, rozwijający w sposób bardzo systematyczny opis rzeczywistości społecznej. Na początku XXI wieku człowiek żyje w czasach, które Bauman określa mianem „płynnej nowoczesności”, co oznacza strukturę niezdolną do przyjęcia i utrwalenia stałej formy, którą nieustannie cechuje stan bycia w trakcie zmiany i uzyskiwania nowej formuły. Płynność oznacza zmienność na każdym polu i w każdym wymiarze ludzkiej egzystencji. W ostatniej swojej książce Z. Bauman pisze o tym w następujący sposób:

[...] podstawy, na których opieramy nasze plany życiowe, są zaiste niepewne – podobnie jak nasza przyszłość zawodowa, los firm i zakładów pracy, które dają nam zatrudnienie, więzi z przyjaciółmi i partnerami życiowymi, nasza pozycja społeczna i wynikające z niej poczucie własnej wartości i wiary we własne siły³⁸.

Taka sytuacja rodzi zniechęcenie i lęki przed podejmowaniem działania. Życie w stanie niepewności i braku pewnych reguł określa on jako płynne, przeżywane w czasach płynnej nowoczesności. Według niego jest ono: „przeżywane w warunkach

³³ P.F. Drucker, *Społeczeństwo pokapitalistyczne*, przeł. G. Kranas, Warszawa 1999.

³⁴ J. Król, *Kronikarz ery informacji*, „Magazyn Internetowy WWW” 2001, nr 11.

³⁵ D. Tapscott, *Gospodarka cyfrowa. Nadzieje i niepokoje Ery Świadomości Systemowej*, przeł. A. Święch, Warszawa 1998.

³⁶ Ch. Handy, *Glód ducha. Poza kapitalizm. Poszukiwanie sensu w nowoczesnym świecie*, przeł. J. Pieńkiewicz, Wrocław 1999, s. 12.

³⁷ P. Senge, *Piąta dyscyplina. Teoria i praktyka organizacji uczących się*, przeł. H. Korolewska-Mróż, Warszawa 1998, s. 17.

³⁸ Z. Bauman, *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*, przeł. M. Żakowski, Warszawa 2007, s. 107.

ciągłego niepokoju. Najdotkliwsze i najuporczywsze obawy związane z takim życiem to lęk przed tym, by nie dać się zaskoczyć, by nadażyć za szybkim biegiem wydarzeń, by nie zostać z tyłu³⁹. Takie życie oznacza ciągle lustrowanie i sprawdzanie własnego życia. To rodzaj nieustającej wiwisekcji, której jednostka musi się poddawać, bo: „płynne życie oznacza nieustanną autoanalizę, autocenzurę i samokrytykę”⁴⁰. Ludzie: „chcą choć przez chwilę zaznać uczucia pewności, ufności i wiary we własne siły, a towary, na które trafiają podczas zakupów, mają tę niezwykłą zaletę, że niosą ze sobą (lub wydają się nieść) obietnicę pewności”⁴¹. Człowiek płynnej nowoczesności nie może zatem spokojnie żyć, ale jest zobowiązany do permanentnej „gimnastyki” własnej mentalności. Najważniejsze jest działanie, które staje się celem samym w sobie tak, że w pewnym momencie nie wiadomo nawet, czemu wykonanie kolejnego zadania miało służyć. Zmiana jest rzeczą normalną, a nawet pożądaną, gdyż oznacza rozwój. Mimo tych wszystkich starań i dążeń, mających doprowadzić do ulepszenia: siebie, swojej osobowości, otoczenia, życia, pracy, konsumpcji, rodziny, partnerstwa, intymności, generalnie rzecz ujmując – wszystkich aspektów ludzkiej egzystencji, nigdy nie uda się tego zrealizować.

Sytuacja współczesnych ludzi implikuje niedający się wyeliminować poziom ryzyka. Każde działanie, dokonany wybór, przecieranie szlaku wynika z konieczności i rodzi niepewność. W czasach „późnej” nowoczesności ryzyko jest permanentnym elementem podejmowanej przez ludzi aktywności:

Uznanie istnienia ryzyka jako takiego, do czego w jakimś stopniu zmuszają nas abstrakcyjne systemy nowoczesności, oznacza przyjęcie do wiadomości i akceptację tego, że nasze działania w żadnej mierze nie układają się w określony z góry przebieg i zawsze pozostają otwarte na przygodne zdarzenia⁴².

Kategoria ryzyka, do której odwołuje się także Anthony Giddens, nie ogranicza się tylko do nowych zagrożeń, jakie pojawiają się aktualnie przed człowiekiem, ale oznacza także pewną postawę wobec rzeczywistości, co wyjaśnia w następujący sposób: „życie w *społeczeństwie ryzyka* to życie z analitycznym nastawieniem do możliwych sposobów działania, pozytywnych i negatywnych, wobec których, jako jednostki i globalnie, stajemy w toku naszej społecznej egzystencji”⁴³. Ryzyko jest tym większe, że zdevaluowało się pojęcie „kontrola”, bowiem „zmiany wykraczają poza wszelkie oczekiwania człowieka i wymykają się jego kontroli”⁴⁴. Ryzyko jest zatem wpisane w życie współczesnego człowieka, towarzyszy mu w życiu codziennym. Należałoby nawet mówić o świadomości ryzyka, które towarzyszy wszelkim jego inicjatywom i działaniom, nawet w sytuacjach, gdy wszystko idzie zgodnie z planem. Jednostka musi dzisiaj żyć ze świadomością, że coś się może nie udać, że czegoś nie udało się przewidzieć, że coś jednak zawsze może zaskoczyć.

³⁹ Tamże, s. 6.

⁴⁰ Tamże, s. 20.

⁴¹ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, przeł. T. Kunz, Kraków 2006, s. 126.

⁴² Tamże, s. 41.

⁴³ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość...*, s. 40–41.

⁴⁴ Tamże.

Kwestia ryzyka jest także przedmiotem analizy Ulricha Becka, który uznaje je za immanentny czynnik kształtowania dzisiejszych społeczeństw. Niepewność i ryzyko – jego zdaniem – to kategorie, które stale towarzyszą ludziom w ich biografjach. Społeczeństwo ponowoczesne postawiło przed ludźmi nowe wyzwania, które nie są związane już tylko z koniecznością pokonania biedy czy degradacji społecznej w wymiarze zarówno indywidualnym, jak i zbiorowym. W społeczeństwie ryzyka musi wytworzyć się refleksyjny namysł nad minimalizowaniem ryzyka oraz formami jego kanalizowania. Za najważniejszy aspekt paradygmatu społeczeństwa ryzyka Beck uznaje:

[...] to, jak w zaawansowanych procesach modernizacji można uniknąć systematycznie produkowanego ryzyka i zagrożeń, jak je skanalizować, zbagatelizować lub udramatyzować, zaś tam, gdzie ujrzały już one światło dzienne w postaci ukrytych skutków ubocznych, tak je ograniczyć i rozdzielić, żeby nie przeszkodziły procesowi modernizacji [...].

Obiecywanie bezpieczeństwa wzmaga się wraz ze wzrostem ryzyka i musi być wobec czujnej i krytycznej opinii publicznej stale potwierdzane przez kosmetyczną, czy też faktyczną ingerencję w rozwój techniczno-ekonomiczny⁴⁵.

W społeczeństwie ryzyka jednostka musi posiadać specyficzne umiejętności i zdolności, aby w nim sprawnie funkcjonować. „Istotnego znaczenia nabiera tu umiejętność antycypowania niebezpieczeństw, tolerowania ich, radzenia sobie z nimi w sensie biograficznym i politycznym”⁴⁶. Radzenie sobie z lękiem w społeczeństwie ryzyka jest na razie raczej sprawą indywidualną, niemniej jednak, jak przewiduje U. Beck,

[...] ta rosnąca konieczność radzenia sobie z niepewnością prędzej czy później stanie się przyczyną stawiania nowych wymagań wobec publicznych instytucji w dziedzinie kształcenia, terapii i polityki. W społeczeństwie ryzyka obchodzenie się z lękiem i niepewnością staje się biograficznie i politycznie podstawową kwalifikacją cywilizacyjną⁴⁷.

Człowiek musi umieć dzisiaj kalkulować ryzyko oraz szanse i zagrożenia, z którymi przychodzi mu się konfrontować.

Stylizacja bezpieczeństwa człowieka występuje również w obszarze edukacji dla bezpieczeństwa, szczególnie w procesach wychowania i kształcenia, zdobywania wiedzy z zakresu bezpieczeństwa i unikania zagrożeń. Jest ona jedną z podstawowych dróg kształtowania bezpieczeństwa, radzenia sobie w sytuacjach trudnych i konfliktowych.

Edukacja dla bezpieczeństwa jest istotną częścią procesu dydaktyczno-wychowawczego i działań profilaktycznych, ukierunkowanych głównie na wychowanie obywatelskie, komunikacyjne oraz na edukację prozdrowotną i ekologiczną. Uznaje się ją również za

⁴⁵ U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, przeł. S. Cieśla, Warszawa 2002, s. 28.

⁴⁶ Tamże, s. 98.

⁴⁷ Tamże.

niezbędny element wychowania oraz przygotowania do pracy i życia we współczesnych warunkach. Zaczątki edukacji dla bezpieczeństwa pojawiają się w rodzinie, a później ulegają stałym modyfikacjom pod wpływem: środków masowego przekazu, szkoły, grupy rówieśniczej, pracy zawodowej i samokształcenia. Bardzo wiele zmian w świadomości obronnej ludzi powodują konkretne uwarunkowania bezpieczeństwa – zarówno wewnętrznego, jak i zewnętrznego. Nie bez znaczenia pozostają ogólne warunki życia, poziom zagrożeń politycznych, militarnych, bezpieczeństwa publicznego itp.⁴⁸

Rola i znaczenie stylizacji w kształtowaniu poczucia bezpieczeństwa człowieka

Podstawowym krokiem w kierunku przybliżenia znaczenia stylizacji w kształtowaniu poczucia bezpieczeństwa człowieka jest wyjaśnienie, co rozumie się przez owo poczucie. Jest to subiektywne odczuwanie niejednakowych stanów (bezpieczeństwa, tożsamości w rozumieniu poczucia własnego istnienia, zadowolenia z życia oraz szczęścia). Subiektywny odbiór oznacza, że to sama osoba interpretuje i postrzega dane bodźce jako dla niej bezpieczne lub zagrażające⁴⁹. Pojęcie poczucia często jest zastępowane innymi terminami, jak: uczucie, doznanie, przeżycie i odczuwanie. Można odnotować, że w tych określeniach zaznacza się emocjonalny, subiektywny i podmiotowy charakter. Poczucie nazywa się również „stanem świadomościowym, a świadomość wiąże się przecież z myśleniem abstrakcyjnym i posługiwaniem się językiem”⁵⁰.

Zatem poczucie bezpieczeństwa ujmujemy jako stan doświadczania spokoju, pewności, odczuwanie braku zagrożeń, jak również przekonanie o posiadaniu wystarczających zasobów do działań ochronnych. Jest to jednocześnie stan doznawania satysfakcji oraz zadowolenia osiągniętego poprzez posiadanie określonego zakresu bezpieczeństwa⁵¹.

Dodatkowo można wspomnieć, że równowaga i stabilność pomiędzy działaniami przedsięwziętymi w celu wykluczenia zagrożeń a realną możliwością ich wystąpienia w otoczeniu podmiotu są niezbędne, żeby podmiot mógł funkcjonować w złożonych układach interpersonalnych. Człowiek jest istotą społeczną funkcjonującą w środowisku poddanym zależnościom społeczno-kulturowym, dlatego poczucie bezpieczeństwa ma także charakter społeczny. Dzięki takiemu podejściu można wyróżnić cztery poziomy bezpieczeństwa:

- intrapersonalny – wewnętrzny, odnosi się do sposobu, w jaki jednostka dostrzega własne bezpieczeństwo;

⁴⁸ A. Pieczywok, *Kreatywny aspekt edukacji dla bezpieczeństwa na przykładzie studentów kierunku bezpieczeństwo wewnętrzne*, „Zeszyty naukowe WSEI. Seria Administracja” 2017, nr 7, s. 46.

⁴⁹ E.M. Marciniak, *Psychologiczne aspekty poczucia bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, red. S. Sulkowski, M. Brzeziński, Warszawa 2009, s. 58.

⁵⁰ A. Urbanek, *Psychologiczne i społeczne aspekty poczucia bezpieczeństwa*, [w:] *Poczucie bezpieczeństwa publicznego i ocena pracy policji w percepcji mieszkańców Słupska*, red. M. Stefański, Słupsk 2013, s. 43–44.

⁵¹ R. Klamut, *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2012, nr 286, s. 46.

- interpersonalny – wypływa z bezpośredniego kontaktu człowieka z innymi jednostkami;
- grupowy – wypływa z relacji człowieka z grupą oraz pomiędzy grupami społecznymi;
- społeczny – odnosi się do zbiorowego poczucia bezpieczeństwa⁵².

Istnieje bardzo duża zależność między powyższymi poziomami. Relacje z grupami społecznymi (rodziną, znajomymi z pracy, grupą koleżeńską) wpływają w sposób zasadniczy na poczucie bezpieczeństwa na poziomie intrapersonalnym.

Należy przypomnieć, że poczucie bezpieczeństwa jest kategorią subiektywną i złożoną. Jest określane jako psychiczne i fizyczne odczuwanie spokoju i pewności, współtworzonych np. przez brak zdarzeń o charakterze niebezpiecznym lub wyeliminowanie ryzyka i niepewności. Układ poczucia bezpieczeństwa jest kształtowany przez dynamiczną sieć kilku poczuc⁵³.

Strukturę poczucia bezpieczeństwa dokładnie opisuje Edward Marciniak, według którego jej elementami są:

- Poczucie poinformowania. Istotne wówczas, gdy zagrożone jest bezpieczeństwo jednostki. Jest to potrzeba uzyskania informacji, które pozwolą na podjęcie działań, np. wiedza o instytucjach odpowiedzialnych za ochronę ludności cywilnej, wiedza i umiejętności udzielenia pierwszej pomocy albo znajomość drogi ewakuacyjnej. Niewiedza wzbudza poczucie zagrożenia i ułomność funkcjonowania w niektórych sytuacjach społecznych.
- Poczucie pewności/stabilizacji (w tym stabilizacja ekonomiczna). Jednostka spostrzega otaczającą ją rzeczywistość jako względnie stałą i przewidywalną. Może wówczas zachowywać się zgodnie z przyjętymi przez siebie normami i regułami. Zmiana wymaga od jednostki dużej mobilizacji sił psychicznych, a jej rezultat jest zależny od indywidualnych predyspozycji.
- Poczucie zakotwiczenia w otoczeniu społecznym (poczucie przynależności do wspólnoty społecznej). Jednostka jest beneficjentem wsparcia emocjonalnego, społecznego i materialnego przez innych. Istotnym elementem w tym aspekcie jest zaufanie do innych ludzi, ponieważ tworzy podstawę rozwiązywania i współdziałania problemów. Jednostka może mieć poczucie przynależności do grupy, o której może powiedzieć „my”, i usunięcie z tej wspólnoty często jest odbierane jako zagrożenie.
- Poczucie sprawstwa. Objawia się jako przekonanie o posiadanych kompetencjach i skuteczności działania oraz zaufanie do własnych umiejętności. Jednostki z takim poczuciem znacznie lepiej radzą sobie w trudnych sytuacjach oraz przeżywają niepokój. Poczucie sprawstwa to świadomość dysponowania dużymi możliwościami działania w różnych aspektach życia i zdolności do wpływania na swoją sytuację. Bez takiego poczucia jednostka doświadcza pesymizmu i zniechęca się do podejmowania wyzwań⁵⁴.

⁵² A. Urbanek, *Psychologiczne i społeczne aspekty...*, s. 45.

⁵³ E.M. Marciniak, *Psychologiczne aspekty poczucia...*, s. 59.

⁵⁴ Tamże, s. 60-61.

Powyższą strukturę można poszerzyć o poczucie posiadania. Wielokrotnie zdarza się, że jednostki poziom bezpieczeństwa wartościują przez pryzmat posiadania przedmiotów i dóbr materialnych. Dla osób przywiązujących nadmierną wagę do dóbr konsumpcyjnych ważnym wyznacznikiem bezpieczeństwa jest np. zabezpieczenie finansowe lub posiadanie własnego mieszkania⁵⁵.

Należy jeszcze rozróżnić rodzaje poczucia bezpieczeństwa. Ryszard Zięba w uproszczeniu przedstawia poniższy model tego zagadnienia:

- stan braku bezpieczeństwa (występuje duże rzeczywiste zewnętrzne zagrożenie i percepcja tego zagrożenia jest prawidłowa);
- stan obsesji (ma miejsce, kiedy znikome zagrożenie jest postrzegane jako duże);
- stan fałszywego bezpieczeństwa (występuje, gdy zewnętrzne zagrożenie jest poważne, a rejestrowane jest jako nieznaczące);
- stan bezpieczeństwa (odnotowujemy, kiedy zagrożenie zewnętrzne jest niewielkie, a jego postrzeganie prawidłowe)⁵⁶.

Podsumowując, poczucie bezpieczeństwa należy rozumieć jako stan świadomości podmiotu, w którym odnosi on wrażenie: spokoju, przetrwania i pewności istnienia, dobrego funkcjonowania i rozwoju, posiadania, braku potencjalnych i realnych zagrożeń. Poczucie bezpieczeństwa charakteryzuje się podmiotowością, subiektywizmem oraz ma charakter poznawczy i emocjonalny. Ważnym spostrzeżeniem jest to, że poczucie bezpieczeństwa nie zawsze prowadzi do sytuacji, gdy podmiot prawidłowo ocenia swoją pozycję lub gdy jest dostatecznie poinformowane, aby stwierdzić brak zagrożeń w swoim najbliższym otoczeniu. Kształtowanie poczucia bezpieczeństwa odbywa się na dwóch poziomach: osobniczym i w przestrzeni społecznej. Podmiot żyje i funkcjonuje z innymi ludźmi oraz wchodzi z nimi w powiązane relacje i interakcje, jest świadkiem i uczestnikiem działań ze strony środowiska mających na celu ochronę jego przed zagrożeniami. Dlatego poczucie bezpieczeństwa jest kategorią złożoną, wieloczynnikową i wieloaspektową.

Człowiek współczesny, jak to określił Erich Fromm,

[...] tylko żyje w złudzeniu, iż wie, czego chce, gdy w istocie chce tylko tego, czego się odeń wymaga. [...] w wyniku tego procesu zatracą swoje ja, bez którego nie ma prawdziwego bezpieczeństwa wolnej jednostki. Utrata własnego ja wzmaga z kolei potrzebę dostosowania się do obowiązujących wzorców⁵⁷.

W ten sposób jest duża szansa na to, że powstanie społeczeństwo jednostek pozbawionych głębi i własnych myśli, niezdolnych do krytyki ani dystansu wobec samych siebie, połączonych spontanicznym instynktem stadnym⁵⁸. Trudno w takiej sytuacji mówić o poczuciu bezpieczeństwa, gdyż wyrasta ono na tym, co trwałe

⁵⁵ A. Urbanek, *Psychologiczne i społeczne aspekty...*, s. 47.

⁵⁶ R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, Warszawa 1997, s. 4–5.

⁵⁷ E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, przeł. O. Ziemilska, A. Ziemilski, Warszawa 2000, s. 236–237.

⁵⁸ Ch. Delsol, *Esej o człowieku...*, s. 103, 149.

i mocne. Bezpieczeństwo ontologiczne ma w tej sytuacji – jak twierdzi A. Giddens – równie słabe podstawy, co w przypadku sztywnego tradycjonalizmu. Przyjmowanie tożsamości, a raczej pseudotożsamości w odpowiedzi na oczekiwania innych, powoduje, że „jednostka ma poczucie bezpieczeństwa tylko w takim stopniu, w jakim inni uznają jej zachowania za odpowiednie lub rozsądne”⁵⁹.

Wyznacznikami, które warunkują poczucie bezpieczeństwa w procesie stylizacji bezpieczeństwa człowieka, są czynniki psychiczne. W pracy E. Marciniak opisane są następujące z nich:

- Tendencja do doświadczenia lęku i strachu. Lęk jako przepełnione obawami myśli i spostrzeżenia jest napięciem psychicznym z towarzyszącym uczuciem zagrożenia. Nie można znaleźć odniesień w rzeczywistości, natomiast zniekształca myślenie i racjonalną ocenę sytuacji. Z drugiej strony, strach ma miejsce w warunkach prawdziwego zagrożenia i jest prawidłową reakcją. Ostrzeżenie przed niebezpieczeństwem oraz mobilizuje do reakcji.
- Wczesnodziecięce doświadczenia, których następstwem jest postrzeganie świata przez jednostkę jako zagrożenie. W okresie wczesnego dzieciństwa wykształca się skrypt życiowy obejmujący wiedzę na temat tego, jacy są ludzie oraz kim jest człowiek. Skrypt może zawierać przeświadczenie, że innym ludziom nie warto ufać, natomiast świat jest zły i niebezpieczny. Negatywne doświadczenia z przeszłości tkwią w niszczących przekonaniach na temat siebie i świata.
- Skłonność do ryzyka. Wynika z podejmowania niebezpiecznych aktywności oraz jest powiązana z brakiem kompetencji w ocenie potencjalnych zagrożeń, które wynikają z tych aktywności.
- Samoocena, czyli emocjonalny stosunek do samego siebie. Jednostka szacuje własną wartość według różnych kryteriów (np. cechy moralne, przyzwoitość i kompetencje). Z wysoką samooceną wiąże się postrzeganie świata jako przyjaznego. Złe myślenie na swój temat, czyli niska samoocena, umożliwia zaobserwowanie słabości u innych, co utrwała negatywny obraz świata i mało optymistyczne oczekiwania na przyszłość.
- Neurotyczność lub zrównoważenie emocjonalne. Odpowiadają za przystosowanie emocjonalne. Z neurotycznością mamy do czynienia przy tendencjach do zamartwiania się, nadmiernym samokrytycyzmie i pesymizmie oraz braku kontroli nad reakcjami. Wysoki poziom neurotyzmu to również podatność na negatywne postrzeganie siebie i świata oraz doświadczanie negatywnych emocji. Odwrotnie jest ze zrównoważeniem emocjonalnym, ponieważ jest to skłonność do optymizmu, doświadczania pozytywnych emocji oraz umiejętność ich kontroli. Zrównoważenie cechuje przekonanie, że innym ludziom można zaufać oraz nawiązać z nimi satysfakcjonujące relacje.
- Bierny egocentryzm. Krytyczne oceny ludzi i niskie poczucie własnej wartości wywołują lęk i niepewność. Jednostka lękowo koncentruje się na sobie, nie pomagając innym ludziom, ponieważ towarzyszy jej niewiara we własne działania⁶⁰.

⁵⁹ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość...*, s. 261.

⁶⁰ E.M. Marciniak, *Psychologiczne aspekty poczucia...*, s. 61-62.

Podsumowanie

Stylizacja bezpieczeństwa stanowi bardzo ważny element aktywności życiowej człowieka. Wiedza dotycząca tego obszaru zachowań sprzyja życiu i zdrowiu człowieka oraz w dużej mierze przyczynia się do polepszenia jego bezpieczeństwa. Aktywność ta powinna być wspierana pozytywnymi doświadczeniami własnymi jednostki oraz dostępnością modeli, które promują określony wzorzec zachowań w sytuacjach kryzysowych i trudnych. Stylizacja bezpieczeństwa człowieka jest rezultatem indywidualnych i grupowych wartości, postaw, postrzegania, kompetencji, wzorców zachowań oraz stylu i jakości zarządzania bezpieczeństwem. Obecnie uznaje się, że stylizacja bezpieczeństwa jest częścią ogólnej kultury bezpieczeństwa. Składają się na nią postawy wobec bezpieczeństwa, ogólnie przyjęte normy postępowania, wartości, jakie przypisywane są bezpieczeństwu.

Obok pojęcia kultury bezpieczeństwa w obszarze stylizacji funkcjonuje również termin „klimat bezpieczeństwa”, który dotyczy sposobu postrzegania przez człowieka różnych stanów związanych z bezpieczeństwem. Większość badaczy uznaje, że klimat bezpieczeństwa dającym się łatwo obserwować przejawem kultury bezpieczeństwa.

Podkreślając znaczenie stylizacji bezpieczeństwa w środowisku społecznym, należy także zwrócić uwagę na jej znaczenie w doskonaleniu osobowości człowieka funkcjonującego w różnych sferach aktywności bezpieczeństwa państwa, m.in. polityce bezpieczeństwa, zarządzaniu kryzysowym, obronie cywilnej, strategii bezpieczeństwa czy też w obronie terytorialnej.

Bibliografia

- Bandura A., *Teoria społecznego uczenia się*, przeł. J. Kowalczevska, J. Radzicki, Warszawa 2007.
- Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, przeł. T. Kunz, Kraków 2006.
- Bauman Z., *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*, przeł. M. Żakowski, Warszawa 2007.
- Beck U., *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, przeł. S. Cieśla, Warszawa 2002.
- Brezinka W., *Wychowywać dzisiaj*, przeł. H. Machoń, Kraków 2007.
- Cichosz M., *Aksjologiczny wymiar życia społecznego w ujęciu pedagogiki społecznej*, [w:] *Wychowanie chrześcijańskie a kultura*, red. M. Nowak, T. Ożóg, Lublin 2000.
- Delsol Ch., *Esej o człowieku późnej nowoczesności*, przeł. M. Kowalska, Kraków 2003.
- Denek K., *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998.
- Domański H., Firkowska-Mankiewicz A., Janicka K., Titkow A., *Spółczesność bez reguł*, [w:] *Spółczesność w transformacji. Ekspertyzy i studia*, red. A. Rychard, M. Federowicz, Warszawa 1993.
- Drucker P. F., *Spółczesność pokapitalistyczna*, przeł. G. Kranas, Warszawa 1999.
- Dunaj B., *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 2, Warszawa 2001.
- Dworecki S., *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, Warszawa 2001.
- Fromm E., *Ucieczka od wolności*, przeł. O. Ziemilska, A. Ziemilski, Warszawa 2000.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość*, przeł. A. Szulżycka, Warszawa 2001.

- Handy Ch., *Glód ducha. Poza kapitalizm. Poszukiwanie sensu w nowoczesnym świecie*, przeł. J. Pieńkiewicz, Wrocław 1999.
- Jakubik A., *Zaburzenia osobowości*, [w:] *Psychiatria – podręcznik dla studentów*, red. A. Bilikiewicz, Warszawa 1998.
- Klamut R., *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2012, nr 286.
- Koperek A., *Socjalizacja jako społeczno-wychowawczy proces integracji jednostki ze społeczeństwem*, „Pedagogika Katolicka” 2011, nr 1.
- Król J., *Kronikarz ery informacji*, „Magazyn Internetowy WWW” 2001, nr 11.
- Leder S., *Nerwice*, [w:] *Psychiatria – podręcznik dla studentów*, red. A. Bilikiewicz, Warszawa 1998.
- Lewowicki T., *Przemiany oświaty. Szkice o ideach i praktyce edukacyjnej*, Warszawa 1994.
- Mamzer H., *Poczucie bezpieczeństwa ontologicznego. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*, Poznań 2008.
- Marciniak E.M., *Psychologiczne aspekty poczucia bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, red. S. Sulkowski, M. Brzeziński, Warszawa 2009.
- Maslow A., *A Theory of Human Motivation*, „Psychological Review” 1943, vol. 50.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1981.
- Oleszak W., *Kultura bezpieczeństwa w środowisku pracy*, „Edukacja Humanistyczna” 2012, nr 1 (26).
- Petrykowski P., *Podstawy teorii wychowania. Wprowadzenie w problematykę*, Włocławek 2003.
- Pieczywok A., *Degradacja aksjologicznej kultury bezpieczeństwa człowieka*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2011, nr 2.
- Pieczywok A., *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej możliwości oddziaływania na człowieka*, „Zeszyty Naukowe WSA w Łomży” 2014, nr 55.
- Senge P., *Piąta dyscyplina. Teoria i praktyka organizacji uczących się*, przeł. H. Korolewska-Mróż, Warszawa 1998.
- Słownik katolickiej nauki społecznej*, red. W. Piwowarski, Warszawa 1993.
- Stan, perspektywy i rozwój ratownictwa kultury fizycznej i sportu*, red. M. Napierała, A. Skaliy, W. Żukow, Bydgoszcz 2013.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996.
- Urbanek A., *Psychologiczne i społeczne aspekty poczucia bezpieczeństwa*, [w:] *Poczucie bezpieczeństwa publicznego i ocena pracy policji w percepcji mieszkańców Słupska*, red. M. Stefański, Słupsk 2013.
- Winiarski M., *Dialog i jego konteksty społeczno-edukacyjne*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2015, nr 2.
- Tapscott D., *Gospodarka cyfrowa. Nadzieje i niepokoje Ery Świadomości Systemowej*, przeł. A. Święch, Warszawa 1998.
- Zięba R., *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, Warszawa 1997.
- Zewnętrzne i wewnętrzne aspekty bezpieczeństwa indywidualnego i zbiorowego*, www.us.edu.pl/zewnetrzne-i-wewnetrzne-aspekty-bezpieczenstwa-indywidualnego-i-zbiorowego (dostęp: 20.06.2017).

Summary

Current times give rise to numerous events because the 21st century is a century of great change and progress in the various spheres of human life. The feeling of safety in many environments and social groups is decreasing in the relationship with progressive social and civilization threats. That is, the stylization of personal safety can also considerably help to counteract threats. Awareness of the types and possibilities of threats, broadly defined prevention and rational education in all possible aspects of people's lives should contribute to the marginalization of critical and pathological phenomena.